

Natyurmort kompozitsiyasini tuzish, tasvirlash orqali o'quvchilarning tasviriy savodxonligi shakllantirish

Karimov Xamidbek Otaxanovich, Urganch davlat universiteti,
Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrası katta o'qituvchisi
Atayeva Nargiz Rustamovna, Urganch davlat universiteti,
"San'at" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash bilan bir qatorda, ularda natyurmort kompozitsiyasini tuzish va tasvirlash orqali o'quvchilarning tasviriy savodxonligi shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Surat tekisligi, estetik tarbiya, natyurmort qo'yilmasi, rangshunoslik, chiziqli va havo perspektivasi, muvozanat.

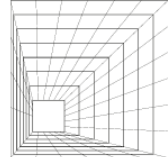
Ma'lumki, natyurmortda asosiy talablardan biri narsa, o'lcham, rang va tus jihatdan ajralib turish hamda surat tekisligining markaziga yaqin joyga qo'yilishidir. Bu surat mazmunini ochishga so'z boshlovchi vazifasini o'taydi, kompozitsiyaning markazini bo'rtirib ko'rsatib turadi. Lekin u albatta har safar surat tekisligining o'rtasida turish shart emas, negaki unda qo'yilma (qo'yilma) zerikarli chiqishi mumkin.

Ko'pincha rassomlar asosiy predmetni ataylab geometrik markazdan sal silkitib qo'yadilar muvozanatni saqlash uchun qarama-qarshi tomonda rangi va och-to'qligi unga zid bo'lgan predmet oladilar. Bir xil narsalardan bir necha ko'rinishdagi natyurmortlar tuzish mumkin, lekin har gal ham hajmlarning katta-kichikligi va bo'laklarning och-to'qligi o'rtasidagi muvozanat saqlanib qolishi kerak. Bitta natyurmortda bir necha teng ahamiyatli kompozitsion markaz bo'lmaydi, unda natyurmortning butunligiga putur yetadi.

Har vaqt natyurmortdagi narsalar o'rtasida uzviy bog'lanish bo'lsa, shu bilan birga ulardan foydalangan yoki foydalanadigan inson bilvosita yaqqol sezilib tursa u ma'nodor tuyuladi. Natyurmortni o'rnatish vaqtida predmetlarni bir necha marta qo'yib ko'rish, ular birgalikda qanday ko'rinishini sinchiklab kuzatish agar ma'qul bo'lsa chizishni boshlash, ma'qul bo'lmasa yana qayta-qayta bu ishni takrorlash va yaxlitlik paydo bo'lguncha davom ettirish kerak.

Natyurmortning muhim tomonlaridan biri tasvirlanayotgan narsalarning fazoviy joylanishidir. Qo'yilmaga kiradigan narsalarning kattasi orqaroqda, maydalari oldinroqda biri ikkinchisini bir oz berkitib turadigan qilib qo'yiladi Ammo narsalarning tubi qisman bo'lsa ham ko'rinib turgani ma'qul.

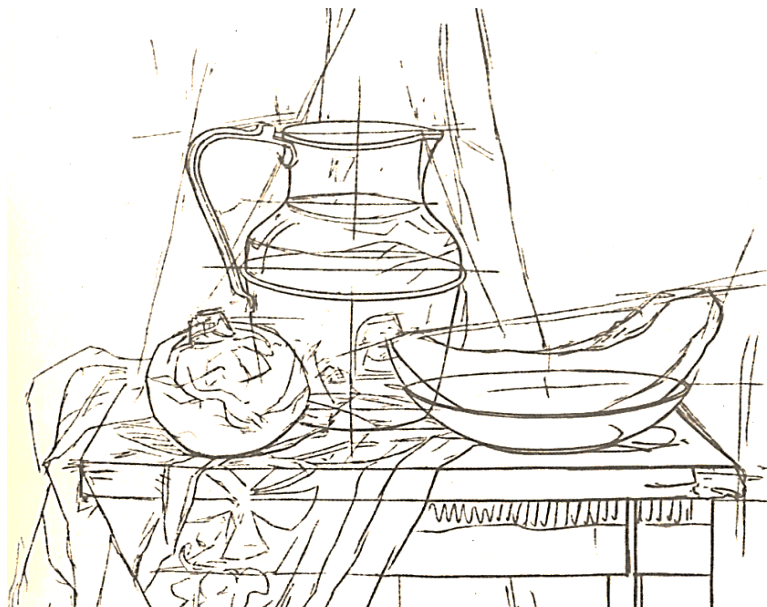
Shunda ularning o'zaro joylashuvini tasvirlash oson bo'ladi. Natyurmortdagi narsalarni mazmunan bir-biriga bog'lash maqsadida unga cho'ziqroq narsa kiritiladi. Surat tekisligining asosidan kompozitsiya markaziga qaratib qo'yilgan vaza, gullar to'plami, mo'yqalam va xokazolar surat mazmunini ochishga yordam beradigan "kalit" bo'lib

tomoshabin nigohini kompozitsiya markaziga yo'naltiradi. Natyurmort murakkab va ko'p buyumli bo'lgan taqdirda eng ahamiyatli narsa ikkinchi qismda joylashtiriladi.

Natyurmortning fazoviy holatini yaqqolroq tasvirlash uchun birinchi qismda uncha katta bo'lmagan, ammo yorqin narsa qo'yiladi. Natyurmortning ufq tekisligiga nisbatan qanday joylanishi ham katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, ko'z balandligi pastroqqa qo'yilgan natyurmort yopiq predmet tekisligida to'la-to'kis ko'rinib turadi. Narsalarning asoslari ularning o'zaro joylashishi yaqqol ko'rinadi va tasvirlash uchun qulay bo'ladi.

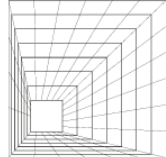
Masalan, vaza va gullarni shunday joylashtirishimiz kerakki ular ko'rish maydonida muvozanatli holatda ko'rinsing. Alohida buyumlarni o'z o'rniga qo'yishdan avval albatta natyurmort o'rnatiladigan joyni aniqlash lozim bo'ladi. Aytaylik, devor yaqinida stol bo'lsin. Birinchi navbatta stol satxi bilan uning orqasidagi devor orasidagi nisbat aniqlanadi. Shundan so'ng natyurmortni o'rnatasa bo'ladi. Ishni eng yirik narsadan boshlaymiz, ya'ni eng yirik predmet birinchi joylashtiriladi.

Natyurmortning atrofdagi qismini hayolan chegaralab, vazani markazdan o'ng tomonga bir oz siljitib qo'yib ko'ramiz. Devor yaqinida joylashgan idish e'tiborni o'ziga jalb qilish bilan birga stol va devorning kerakli qismini ko'z bilan qamrab olishga yordam beradi. Endi garchi muvozanat sodir bo'lgan bo'lsada, bu buyumlar o'rtasidagi aloqadorlik yaqqol ko'rinmayapti, vaholanki tomoshabinning nigohi bitta narsadan ikkinchisiga sakrab o'tishi kerak.

Narsalarning shaklini va fazoviy joylashuvini to'liqroq ochib berish uchun yorug'lik nurlari olddan va yondan tushadigan bo'lishi kerak. Shunda natyurmortdagi predmetlarning yorug'lik manbaiga qaragan tomonidan yorug'lik, qarshi tomonda soya, yarim soya, refleksi va tushuvchi soyalar yaqqol ko'rinib, bular hammasi birgalikda ularning hajmdor ekanligini yaqqol ko'rsatib turadi. Birinchi qismdagi narsalarning aniqroq ko'rinishini taminlash uchun natyurmortning bir qismini maxsus to'siq bilan berkitish mumkin, bunda ikkinchi qismdagi narsalarning shakllari umumlashadi, birinchi qismdagilar esa ravshanroq ko'rinadi.

Tabiiy yorug'likning kuchi yetarli bo'lmasa natyurmortning yon tomoniga sun'iy yoritkich qo'yiladi. Shunda oldindagi narsalarda yorug'-soya kontrasti keskin bo'lib, ularning

hajmdorligi bo'rtib ko'zga tashlanadi, sirlari yaqqol ko'rinadi. Ikkinchi qismdagi narsalarda esa ziddiyat kamroq seziladi. Ba'zi sirlarga yorug'lik nurlari ko'proq tushganligi sababli ravshan, ba'zilar esa qoramtir bo'lib ko'rinadi.

Narsa sirtlarining ravshanlik darajasi u bilan yorug'lik manbai sirtidan qanchalik uzoqda bo'lsa, sirt shunchalik nursiz bo'ladi, aksincha manba yaqin joylashsa yoritishi kuchli bo'ladi. Yana shuni hisobga olish kerakki, yoritgichga yaqinroq joylashgan narsalarda uzoqroqdagiga nisbatan yorug' va soya ziddiyati keskinroq seziladi. Sirtlarning yoritilish darajasi yorug'lik nurlarining yo'nalishiga ham bog'liq.

Yorug'lik nurlari sirtga to'g'ri burchak ostiga, yani tik yo'nalsa, bu sirt eng yorug' bo'lib ko'rinadi. Yorug'lik nurlari qiyalab, sirtning yonidan o'tsa, unga yorug'lik ham tushadi va natijada u holiroq bo'lib ko'rinadi. Undan tashqari sirtning yoritilish darajasi ayni shu sirtning tuzilishiga bog'liq yaxshiroq, silliq sirti yorug'likka ko'proq qaytaradi, g'adir-budir, qoramtir sirt esa ko'proq nurlarni yutib, oz qismini qaytaradi. Shularning hammasini hisobga olgandagina natura bilan tasvir o'rtasida haqiqiy o'xshashlikka erishish mumkin.

Rasm ishlashning yakunlovchi bosqichida natura bilan tasvirni yana yaxshilab taqqoslab, umumlashtirib chiqish lozim. Buning uchun rasm ishlanayotgan taxta(qismshet) ni naturaga yaqinroq yerga qo'yib, o'tirgan joydan har ikkalasiga tez-tez ko'z yuritib qarasa ham bo'ladi. Bunda ba'zi soyalar qorayib ketgan bo'lsa yoki natyurmortning bir qismi ajralib ko'rinib qolgan bo'lsa, ularni tuzatib, reflekslar juda ravshan bo'lib qolgan bo'lsa bir oz xiralashtirib, natura bilan uning tasviri o'rtasida to'la o'xshashlikka harakat qilinadi.

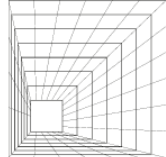
Shunday qilib, tasvirni natura bilan muttasil solishtirib borish, rasm chizishda ma'lum izchillikka amal qilish, asta-sekin umumiy tasvirdan qismlar tasviriga o'tish tartibida olib borish va oxirida yana yaxlitlashtirib natyurmortning haqqoniy tasvirini hosil qilinadi. Endi eng muhimi, qo'ygan natyurmortimiz o'zimizga yoqadigan bo'lishi lozim, shunda uni ishtiyoq bilan tasvirlaymiz.

Birinchi navbatta, tanlangan narsalarning yagona maqsadga qaratilgan yaxlit bo'lib ko'rinadigan qilib qo'yib ularni devor yaqiniga bir qator qilib terib qo'yamiz, keyin fondan goh uzoqlashtirib, goh yaqinlashtirib qarab kuzatamiz.

Nurlarning kuchi kamayib borgan sari uchinchi qismdagi narsalarda qarama-qarshilik yana ham mayinlashadi, ularning chegaralari fonning to'q joylari bilan umumlashib ko'rinadi. Natyurmortlarga qo'shimcha kiritiladigan narsalar shunday holatda qo'yilishi kerakki, u har ikkala buyumning bir-biri bilan mazmunan boyiydigan bo'lib ko'rinadi. Endi qo'yilmaning yoritilish masalalarini hal qilish lozim. Yorug'lik nurlari natyurmortga bir tomondan tushadigan qilib uning yon tomonidan yuqoriroqda yoritgichlar o'rnatilsa, qo'yilgan narsalarning shakli yaqqol ko'rinadi, shaxsiy va tushuvchi soyalar aniq ko'zga tashlanib turadi.

Ma'lumki, narsalar silliq va g'adir –budir, yaltiroq va xira, tekis va notekis sirtli bo'ladi. Ularning qanaqa ekanligini natyurmortda ko'rsatishdan maqsad, qo'yilgan har bir narsaning shakli yaqqol ko'rinadi, shaxsiy va tushuvchi soyalar aniq ko'zga tashlanib turadi. Maqsad har bir narsaning shakli va tuzilishini aniq ochib berishdir. Masalan, idishlar har xil materiallardan ishlangan bo'ladi, chinni, sopol, shisha, sirlangan yoki ruhlangan metallardan va hakoza.

Bularning fakturasini tasvirlab ko'rsatish uchun alohida usullar qo'llanilmaydi, faqat ularning sirtidagi yorug', yarimsoya, soya, refleks va bliklarning o'z o'zni to'g'ri topilsa bas.

Shuni hisobga olish kerakki, o'z-o'zidan ma'lumki, bo'yoq taxtachani ham ozoda tutish lozim. Har gal shuni tugatgandan keyin ortiqcha qorishmalarni maxsus asbob bilan sindirib tashlash, taxtachaning ustini moyli latta bilan yaxshilab artib qo'yish lozim.

Uzoq muddat ishlay olmaydigan bo'lsangiz, (orqa), ortiqcha toza bo'yoqlarni ham olib tashlash darkor, chunki ular baribir qotib qoladi. Mayli bo'yoqlar bilan rangtasvir ishini bajarish uchun maxsus tayyorlangan asoslar mato, taxta, karton yoki qalin qog'oz bo'lishi kerak.

Gruntlashdan avval mato tagromga tortiladi. Buning uchun mato bo'lagi romchadan har tomonlama bosimdan kattaroq bo'lishi kerak. Matoni romchaga mixlab, tarang tortiladi. Tagromning katta-kichikligini va formati etud kompozitsiyasiga bo'ysindirilib, eskizlar tanlanadi, taxtachalar bir-biri bilan yog'och qoziqchalar yordamida biriktiriladi.

Uni maxsus idishga solib qaynab ketishiga yo'l qo'ymasdan, sust olovda eritiladi. Yelimlangan mato xona ichida asta-sekin quritiladi. Bir necha soatdan elim qatshisha idishga uning tiniqligi, tufayli yaltirash, tovlanish, ayniqsa ko'p namoyon bo'ladi. Bularni tasvirlash bilan birga, naturaning yaxlit hajmdor shaklini ko'rsatish ham lozim bo'ladi.

Keyinchalik malakaning ortishi bilan natyurmortlarni murakkablashtirib, mayin to'qilgan har xil matolardan taxlash mumkin. Natyurmortlarning asta-sekin murakkablashtirish darajasi narsalar sonini ko'payish, ularning turli-tuman rang-barang shakl va o'lchovga ega bo'lishi hisobiga amalga oshiriladi.

Natyurmort tuzishda tajribasi yo'q odam ham qandaydir ichki hissiyoti asosida chiroyli guldondagi rang-barang gullar yoniga olma qo'yib tasvirlanishi mumkin. Bu esa tasvirda naturadagi kabi to'q birligiga erishishi va har bir narsaning o'ziga xos shaklini to'laroq ochib berishga imkon beradi.

Narsalar shaklini aniqlashtirib borib, natyurmortdagi nozik farqlarni topishda yuqorida aytilgan izchillikka rioya qilish kerak, ya'ni avval yirik shakllarni, katta qismlarini matodagi asosiy burmalarni tasvirlash, so'ngra esa mayda va chakana tafsilotlarini tasvirlashga o'tish kerak. Bunda chiziqlar albatta narsalarning shakliga monand yo'nalishda bo'lib, uning shaklini bo'rtirib ko'rsatishi kerak.

Shuning uchun shunday qilib tasvirning hammasiga ishlov berishga, uni natura bilan yopishtirib, solishtirib qarash kerak. Bunda chiziqlar albatta narsaning shakliga monand yo'nalishda bo'lib, uning shaklidagi noaniq yerlarini yana ishlash kerak bo'ladi. Unda ton jihatdan kamchiliklarga yo'l qo'yilgan bo'lsa darhol bartaraf etish lozim.

Oldingi o'rindagi narsa uzoqroqda tuyulsa uni yaqinlashtirish aksincha, orqa qismdagi narsa juda yaqqol korinib qolgan bo'lsa, uni bir oz xiralashtirish lozim. Xullas, natyurmortning tasviri uning o'zi kabi yaxlit taassurot qoldira olishi zarurdir. Shu darajaga erishmaguncha ishni shu tarzda davom ettirish lozim.

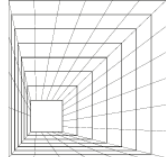
Shunday qilib, natyurmort tuzish uchun:

1) Mavzu tanlash;

2) Natyurmort mavzusiga mos keladigan jixozlar, predmetlar, gazlamalar topish;

3) Narsalarning shakli, tuzilishi, tusi va ranglarini xisobga olib joylashtirish;

4) Predmetlarning hajmdorligini yakkol kurinadigan tarzda yoritish – zarur ekan. Shularning hammasi birgalikda olinganda natyurmort kompozitsiyasi (qo'yilmasi) deb yuritiladi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarida faqatgina texnik malakalargina shakllanmaydi, balki qonunlar, tushunchalar, terminlar haqidagi bilimlar, shuningdek o'quvchilarning vatanga sadoqat, milliy qadryatimizni qadrlash, milliy g'urur, insoniylik, odob va ahloq an'analariga e'tiqod va hurmat tuyg'ulari ham kamol topadi. Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'limning tasviriy san'atdan o'quv dasturida bu vazifalarni hal qilishga keng o'rin berilgan.

O'quvchilarning tasviriy savodxonligi sifatini oshirishga o'quv mashg'ulotlari soatlarida yangi pedagogik texnologiyalar, bilimlar bayon etishning aniq, ma'lum bir maqsadi qaratilgan va uslubiy jihatdan puxta o'ylangan mavzu ko'p jihatdan yordam beradi. Shuningdek, o'quv jarayoniga yangi takomillashgan oqilona foydalanish zarur.

Tasviriy san'at mashg'ulotlari didaktikaning printsiplaridan biri ilmiylik printsipigina asoslanadi fan va san'at asoslarini chuqur o'rganmasdan turib o'quvchilarni o'lkamiz haqidagi dunyoqarashini shakllantira olmaymiz o'quvchilar tasvirlash asoslarini o'zlashtiradilar, rangshunoslik, kompozitsiya, chiziqli va havo perspektivasi odam va hayvonlarning plastik anatomiyasi haqida bilimga ega bo'ladilar. Shu bilan birga bu mashg'ulotlar yoshlar ongida milliy g'urur va Vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashning ta'sirchan vositalardan biri bo'lmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimova B.Z. «Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi» T.«O'qituvchi» 1984.
2. Abdurahmonov G.M. Kompozitsiya asoslari. Toshkent, 2007
3. Бестчастнов Н.П идр. "Живопись" М-"Владос"-2001.
4. Никодеми Г. Б. Рисунок.Аквадель и темпера. «Издательство «Эксмо».2005 г.
5. Tolipov N, Abdiraslov S, Oripova N. Rangtasvir. T., 2006.
6. Hasanov R.H. Egamovlar. Tasviriy san'at darsliklari 1,2,3,4 tomlar.